

HUIB AFMAN

WHERE
THE Schrijverskamers
MAGIC
HAPPENS
Writers' Rooms

LANNOO

“And above all, watch with glittering eyes the whole world around you because the greatest secrets are always hidden in the most unlikely places. Those who don’t believe in magic will never find it.”

Roald Dahl

4	VOORWOORD FOREWORD Huib Afman	18	KADER ABDOLAH
8	INLEIDING INTRODUCTION Lisa Kuitert	22	PIETER ASPE
14	‘WHERE THE MAGIC HAPPENS’ Friedl’ Lesage	26	GERBRAND BAKKER
		30	ABDELKADER BENALI
		34	HERMAN BRUSSELMANS
		38	A.H.J. DAUTZENBERG
		42	SASKIA DE COSTER
		46	MIDAS DEKKERS
		50	RENATE DORRESTEIN
		54	ESTHER GERRITSEN
		58	ARNON GRUNBERG
		62	TOINE HEIJMANS
		66	KRISTIEN HEMMERECHTS
198	WOORD VAN DANK / ACKNOWLEDGEMENTS Huib Afman	70	STEFAN HERTMANS
		74	ARTHUR JAPIN

78	GEERT KIMPEN	138	JAN SIEBELINK
82	NICOLAAS KLEI	142	MANON SIKKEL
86	HERMAN KOCH	146	ROSITA STEENBEEK
90	TOM LANOYE	150	PETER TERRIN
94	MARIËT MEESTER	154	ANTON VALENS
98	WILLEM MELCHIOR	158	CHRISTOPHE VAN GERREWEY
102	BART MOEYAERT	162	MENSJE VAN KEULEN
106	CHARLOTTE MUTSAERS	166	DIRK VAN WEELDEN
110	RASHID NOVAIRE	170	JOOST VANDECASTEELE
114	CONNIE PALMEN	174	JAN VANTOORTELBOOM
118	GUSTAAF PEEK	178	CHRISTOPHE VEKEMAN
122	ELVIS PEETERS	182	ANNELIES VERBEKE
126	MARNIX PEETERS	186	ESTHER VERHOEF
130	YVES PETRY	190	L.H. WIENER
134	EVA POSTHUMA DE BOER	194	TOMMY WIERINGA

‘WHERE THE MAGIC HAPPENS’

Een van de meest tot de verbeelding sprekende schrijversplekken in Vlaanderen moet Het Lijsternest zijn. Stijn Streuvels schreef er zijn meesterwerken, turend over de velden van het West-Vlaamse Ingooigem. In de wintermaanden mogen de ‘schrijvers van nu’ er op residentie. Ze kunnen er de magie voelen die Streuvels zestig jaar lang heeft geïnspireerd tot het schrijven van *De Vlasschaard*, *De teleurgang van den Waterhoek* en vooral *Het leven en de dood in den Ast*. In Nederland is Het Achterhuis met stip het meest intrigerende schrijvershuis. Nu nog voel je hoe de geluiden achter de archiefkast en het ondraaglijke gebrek aan vrijheid er de wereldberoemde dagboeken van Anne Frank hebben beïnvloed.

FRIEDL’
LESAGE

Producer Touché, VRT
Producer Touché, VRT,
Flemish Radio & Television

De architecturale waarde van zulke schrijversplekken is zelden groot, en als we niet wisten welke emotionele betekenis de prullaria op de schrijftafel hadden, was alles al lang weggegooid.

Het siert de schrijvers die aan dit boek meewerkten, dat niemand het heeft over de eeuwigheidswaarde van hun plek. Niemand droomt nu al van een bordje aan de gevel met de sierlijke titel: Hier woonde en werkte x of y. In één enkel geval gaat die eer naar de poezen die mee verantwoordelijk waren voor de huiselijke warmte. De urnen in die schrijverskamer zijn nog steeds het levende bewijs van hun erg gemiste aanwezigheid.

Het is zonder veel reserves dat deze schrijvers de deur van hun werkkamer openzetten. Ze laten ons letterlijk binnenkijken in de kamer van hun hoofd, waar hun personages het levenslicht zagen, waar hun verhalen de weg naar het papier vonden.

Zelden gingen ze op zoek naar hun dierbare schrijversplek. De plek vond hen. Soms meteen, soms na een maandenlang gevecht. Het werd een boot, een alkoof, een kloostercel, een souterrain, een woonwagen, een bevallingskamer in een voormalig ziekenhuis, een oude

‘WHERE THE MAGIC HAPPENS’

One of the most evocative places associated with an author in Belgium must be ‘Het Lijsternest’ [The Thrush’s Nest], where Stijn Streuvels wrote his masterpieces, gazing over the fields of Ingooigem in West Flanders. In the winter months, the ‘writers of today’ are allowed to take up residence. They too can experience the magic that Streuvels enjoyed for sixty years, and which inspired the writing of *De Vlasschaard* [The Flax Field], *De teleurgang van den Waterhoek* [The Decline of Waterhoek] and, in particular, *Het leven en de dood in den Ast* [Life and Death in the Oast House]. In the Netherlands, ‘Het Achterhuis’ [Secret Annex] is perhaps the most intriguing of all writers’ houses. Here, you can sense how the sounds from behind the filing cabinet and the intolerable lack of freedom influenced Anne Frank’s world-famous diary.

The architectural value of such literary places is rarely great, and the knickknacks on the desks would have been discarded long ago had their emotional significance not been appreciated.

To their credit, none of the writers who collaborated on this book mentioned the eternal value of their workrooms. Nobody today dreams of a plaque on the facade bearing an ornate inscription: ‘Here lived and worked X or Y’. In a single case, it was an honour reserved for the cats that contributed to the warmth of the house. The urns in the author’s room are a reminder of how much their presence is missed.

The writers opened the doors of their studies without any qualms. They allowed us to look, quite literally, inside the chambers of their minds, into the places where their characters were born, and where their stories found their way onto the page.

Rarely did they go in search of their cherished rooms. The places found them. Sometimes immediately, while others came after month-long battles. It could be a boat,

boerderij. Hoe meer geschiedenis een ruimte ademt, hoe meer ze inspireert. Anne Frank zou hen gelijk geven.

Net als Het Lijsternest vrijheid ademde, kijken sommige schrijvers nog steeds graag uit over weidse velden, donkere daken of blauwe hemels. Het zijn vergezichten die dienen als inspiratiebron voor de mogelijke gebeurtenissen in het werk van de schrijver. En net als de donkere, uitzichtloze sfeer in Het Achterhuis Anne Frank dwong om haar diepste gedachten neer te pennen, zijn er ook nu nog steeds schrijvers die zich terugtrekken in een geïsoleerde alkoof of een koude kloostercel om de blik naar binnen te kunnen keren en de gevoelens van hun personages zo getrouw mogelijk weer te kunnen geven. Er is weinig veranderd sinds de tijd van Het Lijsternest en Het Achterhuis.

Zelfs met het meubilair heeft de vernieuwing zich niet gemoeid. Ze staan er nog steeds: de oude bureautjes met een grootvadersgeschiedenis, de krakkemikkige stoelen die de schrijver urenlang ondersteunen, ook de tikmachine is nog lang niet naar het containerpark verhuisd.

Wat de schrijversrituelen van Stijn Streuvels en Anne Frank waren, weet ik niet, maar ik kan me wel iets voorstellen bij ijsberen rond het bureau, kaarsen aansteken, aantrekken van vingerloze handschoenen, foto's van gestorven dieren aanbidden, middagwandelingen maken, en potloden leegschrijven tot een stompje. En dan zijn er nog de stapeltjes papieren die het werkvlak niet mogen verlaten voor het manuscript afgeleverd wordt aan de drukkerij. Want het gaat natuurlijk helemaal mis als aan gewoontes en bijgeloof wordt getornd.

Ook het begrip 'clean desk' is nog steeds niet aan schrijvers besteed. Aandoenlijk is de eindeloze reeks prullaria die nooit ofte nimmer de schrijversplek mogen verlaten, wegens dat ene verhaal dat hen mee gemaakt heeft tot wie ze zijn: schrijvers. Stuk voor stuk mensen met een onbeschrijfelijke liefde voor hun schrijversplek waar hun werk wordt geboren, vormgegeven, gekneet en geboetseerd, soms weer afgebroken, maar altijd zorgzaam gepolijst tot de boeken die wij mogen lezen.

Where the magic happens.

an alcove, a monastic cell, a basement, a caravan, a delivery room in a former hospital, or an old farm. The more history that the place breathes, the more inspiring. About this, Anne Frank would have agreed.

Just as ‘Het Lijsternest’ radiates freedom, there are still writers who prefer to contemplate vast fields, dark rooftops and blue skies. These are the views that provide inspiration for potential events in the writer’s work. And just as the dark, hopeless atmosphere in ‘Het Achterhuis’ compelled Anne Frank to commit her innermost thoughts to paper, there are writers who retreat to an isolated alcove or a cold monastic cell. Here, they turn their gaze inwards as they strive to convey, with as much honesty as possible, the emotions of their characters. Little has changed since the time of ‘Het Lijsternest’ and ‘Het Achterhuis’.

Even the furniture remains untouched by the passage of time. It is all still there: the old desks that are bound up with the history of a grandfather, the rickety chairs that support the writer for hours, and even the typewriter, which has yet to be consigned to the rubbish dump.

What Stijn Streuvels and Anne Frank’s writing rituals were, I do not know. But the pacing around the desk, lighting candles, putting on fingerless gloves, venerating pictures of deceased loved ones, taking afternoon walks, and pencils worn to a stump, as described in this book, conjure up an impression. And then there are the stacks of papers that must not leave the desktop until the manuscript is delivered to the printers — because this is an anathema, of course, and goes against every tradition and superstition.

The concept of a ‘clean desk’ does not yet apply to writers. It is touching to witness the endless series of trinkets that must never, under any circumstance, leave the writer’s room; because they tell the story of how they became who they are: a writer. People who are filled, each and every one, with an indescribable love for the space in which their work is born, given shape, moulded and sculpted, occasionally demolished, but always carefully polished into the books that we read.

Where the magic happens.

SASKIA DE COSTER

“Vier jaar geleden ben ik voor dit huis naar Antwerpen verhuisd. Mijn werkkamer bevindt zich op de vierde etage, het vertrek dat eigenlijk door de architect als woonkamer was bestemd. De wanden zijn hoog en het licht komt van twee kanten. Licht is letterlijk en figuurlijk belangrijk voor me, omdat ik als schrijver probeer mijn gedachten te ordenen. Dat is zelfs een van de redenen waarom ik schrijf. Ik heb licht nodig, zoals schilders het nodig hebben: het is verhelderend, verduidelijkend. Ook het feit dat ik hier hoog zit en over de daken uitkijk, draagt bij aan het creëren van overzicht. In een ruimte op gelijke hoogte als de straat kan ik niet werken. De nabijheid van voetgangers benauwt me. Mijn ideale werkdag begint om 10.26 uur, puur omdat ik dat getal heel esthetisch vind. Ik ben gevoelig voor bijgeloof en kleine rituelen. Zo moet Elfje, mijn mopshondje, altijd op mijn schoot liggen als ik aan het schrijven ben. Haar aanwezigheid helpt me, net zoals het voddenspoppetje voor het raam. Zeven jaar geleden heb ik dat in Egypte gekocht van een meisje met een heel fascinerende uitstraling. Het is een soort kruisbeeld voor me, waarvan ik geloof dat het me bescherming biedt. Wanneer ik in de laatste fase van een roman ben, maak ik gerust werkdagen van meer dan zestien uur. In een enkel geval blijf ik hier zelfs slapen, uit angst om de connectie met mijn verhaal kwijt te raken. In die periode besta ik niet echt en heb ik al helemaal geen sociaal leven. Dan logeert mijn zoontje elders en duld ik geen pottenkijkers. Het enige nadeel van zo hoog werken, is dat de vogels zeer dichtbij komen en soms tegen de ramen vliegen. De lichte vorm van vogelfobie die ik al had, is hier helaas toegenomen.”

“Four years ago, I moved to Antwerp because of this house. My office is on the fourth floor in the room that the architect originally intended to be the living room. It has high ceilings and the light enters from two sides. Light is important to me, both literally and figuratively, because as a writer I am always trying to organize my thoughts. This is even one of the reasons why I write. I need light, in the same way that a painter does: it is illuminating, enlightening. The fact that I’m sitting here, and can look out over the rooftops from on high, contributes to the creation of outline. I cannot work in a ground floor room on the street. The proximity of the pedestrians oppresses me. My ideal day starts at 10.26 am, for the simple reason that I find this number to be aesthetically pleasing. I’m prone to superstition and small rituals. Thus Elfje, my pug, always has to lie on my lap when I’m writing. Her presence helps me, as does the rag doll in the window. I bought it in Egypt seven years ago, from a girl with the most captivating aura. I see it as a kind of crucifix before me, and I believe that it offers me protection. When I’m in the final stages of a novel, I can easily work for more than sixteen hours straight. On rare occasions I even sleep here, out of fear that I might lose the connection with my story. I don’t really exist during these periods, and I have no social life. My son goes to stay somewhere else and I can’t tolerate prying eyes. The only downside of working so high up is that the birds come very close and sometimes fly against the windows. The mild form of bird phobia that once plagued me has, unfortunately, only got worse here.”

SASKIA
DE COSTER
(1976)
ANTWERPEN
BE

MIDAS DEKKERS

“Dit was ooit het gemeentehuis van de opgeheven gemeente Weesperkarspel. Ik woon er negentien jaar en werk in de voormalige raadzaal, op één hoog. Daar kan ik de wereld overzien en in de gaten houden of er bij het café op de hoek leuke mensen naar binnen gaan. Alles wat hier staat, moet de indruk wekken alsof het hier altijd stond. Ik ben aanhanger van de romantische biologie. Dat negentiende-eeuwse sfeertje zie je hier terug. Het meubilair komt merendeels van antiquairs, de boekenkast heb ik laten maken. Een werkkamer moet groeien, net zoals een boekenkast groeit door nieuw gelezen boeken. Deze ruimte is een verlengstuk van mijzelf. Dit is zeg maar het anorganische deel van mijn organismetje, het huisje dat bij de slak hoort. Ben ik niet hier, dan kan ik niet schrijven. Achterin staat een bibliotheektafel met als voornaamste functie dat ik er rondjes omheen kan lopen. Net zoals Charles Darwin die een sandwalk in zijn tuin had, waar hij hetzelfde deed. Van de tien uur die ik hier dagelijks doorbreng, ijsbeer ik er acht. Wandelen is de ideale manier om na te denken, en schrijven is voornamelijk nadenken. Verder moet mijn werkomgeving me in de juiste stemming brengen. Dus als je een boek wilt schrijven, hoe kun je dan beter in de stemming komen dan door je te omringen met mooie boeken. Ben je ook nog eens bioloog, dan doe je dat tevens met schedels en opgezette dieren. Al die dode dingen heb ik gekregen, gevonden of zelf geprepareerd. Zoals de schedel van een dolfin die aanspoelde op Terschelling, de foetus van een lama uit Bolivia, een gemummificeerde kat uit de Spaarnekerk in Haarlem. Het enige moderne hier is de muziekinstallatie en mijn elektronische typemachine. Ik ben verslaafd aan mijn Brother CE-60, maar heb voor de zekerheid ook nog drie IBM-typemachines achter de hand. IBM is de mooiste machine die God ooit heeft geschapen.”

“This used to be the town hall of the former municipality of Weesperkarspel. I’ve lived here for nineteen years and work from on high in the former council chamber. I can survey the world from there, while also keeping an eye on the corner café to see if any fun-looking people decide to enter. Everything here should look as though it has always been a part of this place. I’m a follower of romantic biology and a nineteenth-century atmosphere pervades this room. The furniture mostly comes from antique dealers, but I commissioned the bookcase myself. A workspace needs to grow, just as a bookcase grows through the addition of newly read books. This space is an extension of myself. In other words, it is an inorganic part of my organism, like the shell that belongs to the snail. If I’m not here, then I cannot write. The library table at the back fulfils a single function: I like to pace around it in circles. I’m reminded of Charles Darwin, who did the same, and used to stride around the ‘sandwalk’ in his garden. Of the ten hours that I spend here every day, you will find me pacing up and down for eight of them. Walking is the ideal way to think, and writing is mainly about reflection. Furthermore, my work environment has to put me in the right mood. If you want to write a book, what better way to get into the right frame of mind than to surround yourself with beautiful volumes? And for the biologist in me, there are skulls and stuffed animals. All these dead things that you see around me, I’ve found, prepared myself or been given. Such as the dolphin’s skull that washed ashore on Terschelling, the foetus of a llama from Bolivia, and a mummified cat from the Spaarne Church in Haarlem. The only modern objects are the sound system and my electronic typewriter. I’m addicted to my Brother CE-60, but also have three IBM typewriters to hand, just in case. The IBM is the most beautiful machine that God has ever created.”

MIDAS
DEKKERS
(1946)
WEESP
NL

TOM LANOYE

“Mijn werkkamer is een instrument en de vorm daarvan moet net zo opmerkelijk zijn als de boeken die ik schrijf, en hun vormgeving. Net zoals architectuur van een stad een leefbaar decor maakt, moet die vorm zijn effect hebben zonder dat je dat elk moment rationeel beseft. De stijl, de aankleding en de ruimte moeten onderbewust doorwerken, dat is een vereiste. Het mag lekker gek zijn, maar ook functioneel of teatraal. Ik heb dit interieur laten ontwerpen door een jonge vormgeefster die elementen van Mondriaan en Russisch constructivisme heeft toegepast, wat een prettig contrast oplevert met de prullaria en souvenirs die in mijn leven zijn aangespoeld. Je moet geen angst hebben om die te willen gebruiken. Het potsierlijke beeld op de kast stelt Shakespeare voor. Een paar maanden na de dood van Hugo Claus heb ik het gekregen van zijn weduwe Veerle. Ik kende Hugo goed en bewonderde hem vanaf het eerste uur. De klok vond ik op een dakterras; een klok zonder wijzers, om je te herinneren aan de tijd die je toch ook meteen moet vergeten wanneer je schrijft. De reclameposter voor de Belgische katholieke radio lijkt op een mop — heeft die ooit wel echt bestaan? Ik ben een geluidsneuroot wanneer ik werk. Alleen het geluid van de voorbijrijdende tram kan mij geruststellen. Verder moet ik weten waar alles ligt en maak ik eindeloos lijstjes van wat ik moet afwerken. Vanuit deze ruimte vertrekt alles, dus ik moet er in afzondering kunnen schrijven en ijsberen, maar ook in kunnen vergaderen en interviews geven. Ik woon drie jaar in dit huis en dertig jaar in Antwerpen, waarvan ik de laatste zesentwintig jaar ook overwinter in Kaapstad. De kleur van Zuid-Afrika, het niet-uniforme, wordt hier vermengd met het bastaardgevoel dat België oproept. Voor mij is deze plek België en voor mij ben ik dit. Ik ben niet in de wieg gelegd om mainstream te zijn.”

“My office is a tool, and its appearance should be just as remarkable as the books that I write, and their design. Just as architecture forms a backdrop to life in a city, the way it looks should work on an unconscious level. A prerequisite is that the style, décor and space should have a subliminal effect. It can be totally quirky, but also functional and theatrical. I commissioned it from a young designer, who applied elements of Mondrian and Russian constructivism, which contrasts well with the knick-knacks and souvenirs that have washed up in my life. You shouldn’t be afraid to use them. The theatrical-looking bust on the cupboard is reminiscent of Shakespeare. A few months after the death of Hugo Claus, I received it from his widow, Veerle. I knew Hugo well, and admired him from the first hour. I found the clock on a rooftop terrace: a clock without hands, to remind you of the time that, when you write, you must simultaneously forget. The advertising poster for the Belgian Catholic radio is like a joke — did it really exist? I am a neurotic about sound when I work. The only noise that I find comforting is that of the passing tram. Furthermore, I need to know where everything is, and I make endless lists of things I need to finish. Everything departs from this space, thus I need to be able to write and pace up and down in seclusion, but also be able to hold meetings and give interviews. I have lived in this house for three years and in Antwerp for thirty, during which time I’ve spent twenty-six winters in Cape Town. The colour of South Africa, non-uniform, is mixed here with the bastard feeling that evokes Belgium. For me, this place is Belgium and it is synonymous with who I am. I’m not cut out to be mainstream.”

TOM
LANOYE
(1958)
ANTWERPEN
BE

MENSJE VAN KEULEN

“In dit huis woon en werk ik nu vijftien jaar. Daarvoor woonde ik twintig jaar aan de overkant van deze hof. Het uitzicht is hetzelfde gebleven, alleen schijnt de zon nu van de andere kant. Aan de overzijde schreef ik aan de eettafel, hier heb ik mijn eigen werkkamer. Het voordeel daarvan is dat je de deur dicht kunt doen en dat je je kunt omringen met zaken die je dierbaar zijn, hoewel ik het liefst in een kale kloostercel zou werken. Maar dat is niet haalbaar als je ook nog een sociaal leven hebt, gehecht raakt aan dingen waar je niet snel afscheid van kunt nemen en je van alles wordt aangereikt, zoals illustraties van je boeken; dan vult zo’n plek zich automatisch. Alles wat je ziet, is in de afgelopen vijfenveertig jaar verzameld en aan mijn oeuvre gerelateerd. Behalve de foto van mijn zoon en de twee urnen met de as van Louis en Bobbie, mijn overleden katten. Bobbie is eenentwintig jaar geworden en zat altijd op schoot als ik schreef. Er werd me eens gevraagd: ‘Wat zou je willen dat er van je overblijft in het Letterkundig Museum of elders?’ Toen heb ik geantwoord: ‘Niets. Behalve misschien een mooie gevelsteen aan dit huis, met de tekst: “Hier woonde Bobbie, die de meeste van Van Keulens boeken op schoot heeft meebeleefd.”’ Willem van Malsen heeft hem ooit geportretteerd. Het prentje hangt naast een ingelijste, platgewalste muis. Die vond ik onder het tapijt, waar ik jaren nietsvermoedend overheen was gelopen. De dood is hier indirect wel aanwezig en misschien dat hij mijn gothic kant wel beïnvloedt. Niet dat ik naar het morbide hang, wel dat het me herinnert aan de realiteit. Ik schrijf elke dag, het liefst ’s nachts. Dan kan niemand je storen, dan hoor je nauwelijks een ambulance, dan slaapt iedereen. Ik vind dat prettig, de nacht is stil en maakt dat ik me kan concentreren.”

“I’ve lived and worked in this house for fifteen years now. Previously, I lived for twenty years on the opposite side of the building. The view has remained the same, only now the sun shines from the other direction. On the other side, I wrote at the dining table, but here I have my own office. The advantage is that you can close the door and surround yourself with the things that are dear to you, although I would much prefer to work in a sparse monastic cell. But that’s not feasible if you also have a social life, become attached to things you cannot easily part with, and are touched by everything, such as the illustrations for your books; such a place fills up automatically. Everything you see has been collected over the last forty-five years and is related to my work. Apart from the photograph of my son, and the two urns containing the ashes of Louis and Bobbie, my dead cats. Bobbie reached the ripe old-age of twenty-one, and always sat on my lap as I wrote. Someone once asked me: “What would you like to see of your own life in a Literary Museum, or elsewhere?” I replied: “Nothing. But it would be nice to have a plaque on the house bearing the words: ‘Here lived Bobbie, who sat on Van Keulen’s lap and shared in most of her books.’” Willem van Malsen once painted him. The little picture hangs next to a flattened mouse in a frame. I found it underneath the carpet, and must have unwittingly trodden upon it countless times. Death is indirectly present here, certainly, and maybe he does affect my gothic side. Not that I cling to the morbid, but it reminds me of the reality. I write every day, preferably at night. No one can disturb you then, you scarcely hear an ambulance, and then everyone sleeps. I find it pleasurable, the night is quiet and helps me to concentrate.”

MENSJE
VAN KEULEN
(1946)
AMSTERDAM
NL

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

Register on our website to regularly receive our newsletter with new publications as well as exclusive offers.

Tekst / Texts: Huib Afman, www.huibafman.nl
Fotografie / Photography: Corné Van der Stelt
Redactie / Editing (NL): Ann Brokken
Vertaling / Translation (UK): Helen Simpson
Vormgeving / Book design: Dooreman

© Lannoo Publishers, Tielt, 2016
ISBN: 978 94 014 2977 1
Registration of copyright: D/2016/45/10
NUR: 652/653

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Als u opmerkingen of vragen heeft, dan kunt u contact nemen met onze redactie: redactiekunst@lannoo.com.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording or any other information storage and retrieval system, without prior permission in writing from the publisher.

If you have any questions or remarks, do not hesitate to contact our editorial team: redactiekunst@lannoo.com.